

Zelče V. Latviešu avīžniecība.

Laikraksti savā laikmetā un sabiedrībā. 1822–1865. – Rīga, 2009. – 488 lpp.

Lasītāja rokās nonākusi kārtējā Vitas Zelčes grāmata, šoreiz par latviešu avīžniecības vēsturi. Jau pavirša grāmatas pārskirstīšana liecina, ka atkal autore ir meklējusi jaunas pieejas un risinājumus savu pētniecības rezultātu piedāvāšanai sabiedrībai, kaut arī atrodamas dažas šai pētniecei jau tradicionālas iezīmes.

Nenoliedzami, latviešu avīžniecības vēsture, kuru autore piedāvā skatīties caur attiecīgā laikmeta – 1822.–1865. gads – un sabiedrības prizmu, ir ļoti svarīgs aspekts, jo tas lielā mērā ir

saistīts ar nacionālās atmodas vienu no nozīmīgākajiem posmiem. Tie, iespējams, ir pat gadi, kad izšķīrās, vai tikko no sēklas izdīgušais augs noturēšies pret pirmajiem vējiem un vētrām un spēšs uzsākt ceļu pretī saulei. Pētniecei visnotaļ interesanti ir izdevies parādīt gan pretrunīgo sabiedrību ar tās visdažādāko uzskatu un viedokļu spektru, gan latviešu avīžniecības virtuvi, kas ne vienmēr bija orientēta uz viena kopīga mērķa sasniegšanu, gan savrupos ceļa gājējus, kuri, lai arī bija īpatņi, tomēr spēja ietekmēt kopīgo situāciju un neapšaubāmi rada krāsaināku laikmeta ainu.

V. Zelčes pētnieciskās un publicistiskās aktivitātes vienmēr bijušas saistītas ar specifisku kultūrvēsturisku aspektu atklāšanu. Patī grāmatas autore gan, šķiet, jau pārāk bieži sāk koķetēt ar šo savu ampluā, pastiprināti uzsverot, ka tā ir t.s. marginālā vēsture. Tas akcentēts gan viņas pirmajās monogrāfijās, gan turpmākajos pētījumos, vienam pat nosaukumā ieliekot šo svešvārdu (“Marginālās jeb 1376. fonds”). Lai lasītājs to neaizmirstu, tas atkal ir atgādināts – jau ievadnodaļas pirmajā sadaļā “Mediju vēsture” 13. lpp. tiek piedoklināts: “Tomēr mediju vēsture ilglaicīgi pieder pie maznozīmīgām un *marginālām* [kursīvs mans. – G. S.] tematiskajām jomām vēstures zinātnē.” Tomēr netop skaidrs, kāpēc tad jānodarbojas ar maznozīmīgām, turklāt vēl marginālām tēmām – vai tā ir pētnieces pieticība, kautrība vai atzišanās bezspēcībā un bailēs ķerties klāt nozīmīgām un centrālām tēmām. Konkrētais pētījums gan liek domāt pretēji – šaubos, vai bailīgs un pētnieciski vāji sagatavots vēsturnieks spētu tikt galā ar to, ko ir paveikusi V. Zelče. Acīmredzot tā ir tikai koķetērija, jo ikviena tēma tās pētītājam ir centrāla, nevis margināla un maznozīmīga.

Grāmata pamatā uzbūvēta pēc loģiskā jeb hronoloģiskā principa, un to veido trīs galvenās nodaļas. Pirmās centrā ir pirmās latviešu avīzes, kur pionieri bija vācbaltu luterāņu mācītāju dibinātie izdevumi, bet šī posma augstākais sasniegums bija “Latviešu Avīzes”, otrajā nodaļā blakus tai uz skatuves uzņāk arī “Mājas Viesis”, bet trešajā galvenā vieta ierādīta “Pēterburgas Avīzēm”.

Jau ierasts, ka V. Zelče radoši pieiet savu grāmatu veidošanai un gan drīz vai katrs izdevums ir atšķirīgs pēc uzbūves, materiāla izkārtojuma, struktūras. Šajā darbā blakus tradicionālam tekstam atrodam savdabīgus un lasītājam visnotaļ noderīgus enciklopēdiskus materiālus par konkrētām personām, respektīvi, biogrāfijas, kā arī attēlus un avotu kopijas. Attiecībā uz pēdējām jāatzīmē, ka to kvalitāte ir ļoti augsta un tās var kalpot ne tikai kā ilustrācija, bet arī kā reāls dokuments, kas ir izlasāms ikvienam interesentam.

Šķiet, ka tā autorei jau ir tradīcija savu darbu sākumu veltīt nosacīti teorētiskām lietām. Tomēr, manuprāt, šī sadaļa (1. nodaļa) ir darbā vispretrunīgāk vērtējamā un daļa no tur pateiktā ir lieka. Kāda jēga ir tērēt lasītāja uzmanību ar vēstures skolu paviršu uzskaiti, jo par Leopoldu fon Ranki un viņa pētījumiem vien var uzrakstīt vairākas grāmatas, tas pats sakāms par annāļu skolu. Ja nu vienīgi, lai dziļdomīgi konstatētu, ka šīs skolas ir faktiski ignorējušas autorei tik tuvo mediju vēsturi (15. lpp.). Bet, kad tiek sasniegts tas brīdis, kad mediju vēsture jau ir realitāte, lasītājam tiek piedāvāts samērā komplikēts teksts, kas pārbagāts svešvārdiem, kur dažbrīd kādam vidusmēra lasītājam tā normālai uztveršanai nāktos ņemt talkā svešvārdu vārdnīcu. Tā, piemēram, 16. lpp. ir no sešiem vārdiem sastāvošs palīgteikums, kur tikai saiklis un viens vārds ir ar latvisku cilmi, kamēr pārējie svešvārdi (“... kas *akcentēja komunikāciju tehnoloģiju determinējošo* lomu ..”). Lidzīgā stilā ieturēta arī otrā apakšnodaļa ar virsrakstu “19. gadsimts: *laikritma izpratnes*” (vēl viens no daudzajiem jaunvārdiem, kuru mans dators negrib akceptēt par korektu latviešu valodai. – G. S.), kur vienviet intensīvi sakoncentrētas šī gadsimta pētnieku skaļākās un populārākās atziņas. Te sastapsim gan Normenu Deivisu, gan Teodoru Hamerovu un Ēriku Hobsbaumu, gan Karlu Doiču un Miroslavu Hrohu. Lai cik skaļi ir uzvārdi, tie tomēr ievēd mūs savā (viņu) pasaulē, kas gan ir pasveša mūsējai, tāpēc šīs izpratnes bez tālākas analīzes un salīdzināšanas ar Latvijas realitātēm būs vienīgi viņu izpratnes, līdz ar to lasītājs iegūst priekšstatu par norisēm ārpus Latvijas, bet pati Latvija viņam vēl paliek aizslēgta aiz deviņām atslēgām (bet var jau pieņemt, ka tāds bijis autores nodoms).

Šī daļa tomēr beidzas, un 50. lappusē beidzot autore ar lasītāju sāk runāt abām pusēm saprotamā valodā – un stāstījums kļūst interesants un pat aizraujošs, jo tas beidzot ir cilvēcis. Izrādās, ka gudri cilvēki māk runāt arī normāli.

Pirmā pamatnodaļa jau ir šīs grāmatas istā ievaddaļa, kas savdabīgā un simpātiskā veidā iepazīstina lasītāju ar Latviju 19. gadsimtā. Draudzīgais un it kā vieglais stils padara lasīšanu par zināmu baudu. Materiāla uztveri atvieglo arī samērā daudzie attēli, shēmas un statistika. Tomēr šķiet, ka atsevišķi secinājumi un raksturojumi ir jau ierakstīti vēsturē un par dažiem procesiem un notikumiem šodien pieejami jauni viedokļi. Tā, piemēram, izvērtējot zemniecību un agrāro vēsturi, tomēr vajadzēja ieskatīties igauņu vēsturnieka Juhana Kahka lieliskajā monogrāfijā “*Bauer und Baron im Baltikum*”,¹ kas ienes jaunas idejas un pieejas. Attiecībā uz īso piezīmi par 1812. gadu un Krievijas–Francijas karu tomēr vajadzētu

¹ *Kahk J. Bauer und Baron im Baltikum.* – Tallinn, 1999. – 200 S.

izvairīties no nepamatotās ģenerālgubernatora Esena apvairošanas Rīgas dedzināšanā, turklāt pieminot baumas kā viņa informācijas avotu. Jaunās vēsturnieces Anitas Čerpinskas pētnieciskās aktivitātes šī kara norišu Latvijā izpētē ir atvērušas jaunas lappuses, bez tam visu jauno laiku karu retrospekcija autorei dotu lielisku vielu pārdomām, proti, ik reizi, kad kāda pilsēta tiek aplenkta, lai sekmīgi cīnītos pret aplencējiem, priekšpilsētas vienmēr vai gandrīz vienmēr tiek nodedzinātas, turklāt plānveidīgi. Tā notika gan 1812. gadā, gan simt gadu agrāk Lielā Ziemeļu kara laikā, gan arī 17. gadsimtā. Acīmredzot šīs un vēl dažas citas Latvijas vēstures pētniecības jaunās vēsmas ir palikušas autorei nepamanītas aiz tipiskās norobežošanās pa “cunftēm”. Pārāk melnās krāsās tiek arī zīmēta zemnieka ikdiena, atsaucoties uz vēsturnieces A. Mieriņas viedokli – “.. darbs, darbs, smags, fizisks, nogurdinošs, no saules lēkta līdz saules rietam pavasarī, vasarā, rudenī muižas tirumā vakara uzraudzībā un pa brīviem brīžiem savos laukos, klausām pieaugot pat svētdienās ..” (62. lpp.). Šāda regresīva dzīve gan nevar sekmēt pašas autorei jau nākamajā rindkopā izdarīto secinājumu, ka “19. gs. 30.–50. gados visai strauji, pārvarot “klausu laiku” ietvaru, veidojās latviešu jaunlaiku sabiedrība. Tās pirmais raksturlielums bija saimnieciski aktīvo un izglītoto ļaužu sociālās grupas tapšana – tajā ietilpa tirgotāji, dzirnavnieki, krodzinieki, muižu arendatori, mežziņi, sikie ierādņi, skolotāji u.c.” (62. lpp.). Bet no kurienes tad rekrutējās šie ļaudis, ja ne lielākoties no tiem pašiem zemniekiem?

Ļoti interesanta ir apakšnodaļa “Informācijas vide”. Autore ir centusies analizēt drukātā vārda izplatību un ietekmes efektivitāti. Laikam visnotaļ pamatota ir V. Zelčes skepse, runājot par lielas daļas 19. gs. pirmo desmitgažu avīžu, kalendāru un žurnālu sociālo lomu, raksturojot to kā mazu vai nelielu, sevišķi, ja runa ir par latviešu izdevumiem. Interesanti ir daži no autores viedokļiem par cēloņiem – lasīt neprasmē, nabadzībā, noslēgtais dzīvesveids (70. lpp.).

Pievēršoties latviešu avīžniecības pirmajam posmam, oriģināla ir V. Zelčes pieeja saistīt šo “sākotni” ar dzimtbūšanas atcelšanu, un argumenti ir visnotaļ pārliecinoši. Izpaliek heroika un patriotisms, un visa pamatā ir salts aprēķins jeb mērķis – sagatavot sabiedrību jaunajiem dzīves apstākļiem pēc brīvlaišanas. Tomēr negribas ticēt, ka 1821. gada nogalē K. Vatsons vēstuli rakstīja Karlam Zontāgam, kurš bijis “ģenerālsuperintendants” (105. lpp.). Ir zināms, ka virs ar tādu pašu vārdu un uzvārdu šajā laikā bija *ģenerālsuperintendants* un līdz ar to bija Vidzemes evaņģēliski luteriskās baznīcas augstākā garīgā amatpersona, kamēr cilvēks, kas pilda intendanta pienākumus, ir saimnieciska rakstura ierēdnis. Tajā pašā laikā gribas uzteikt autorei konsekvento personu vārdu lietošanas sistēmu, stingri pieturoties pie to oriģināla un atsakoties no latviskošanas, kas brīžiem padara dažu cilvēku neatpazīstamu.

Lietderīga ir avīžu tekstu analīze, identificējot tēmas un izceļot starp tām populārākās, kā arī apzinot lasītāju viedokļus, kas parāda viņu ieinteresētību vienā vai citā izdevumā, arī līdzdalību tā tapšanā. Gan caur avīžu izdevēju portretējumu, gan avīžu saturisko analīzi autore pamazām parāda, kā 19. gs. gaitā pakāpeniski mainījās avīžu vieta un nozīme sabiedrībā, kā evolucionēja avīžu politiskais briedums un nacionālās pašapziņas elementi.

Rakstot par otro posmu latviešu avižniecībā, V. Zelče uzsver, ka 1856. gads un “Mājas Viesis” iezīmēja šī jaunā posma sākumu, kad laikraksts kļuva par zināmu pagrieziena punktu latviešu nacionālās kustības vēsturē. Zīmīgi, ka šajā laikā samērā ātri notika sabiedrības un viedokļu polarizēšanās un aprītē parādījās tādi kontrahenti jēdzieni kā “savējie” un “svešie”.

1862.–1865. gads jeb, kā raksta pētniece, ““Pēterburgas Avižu” laiks” bija īpašs latviešu avižniecībā un nacionālajā atmodā (333. lpp.). Ja avižu tematika un specifika ir labi saprotama, tad tomēr samērā grūti ir apjaust konkrētā izdevuma efektivitāti un popularitāti. Neapšaubāmi “Pēterburgas Avīzes” ir krietni populārākas par citiem izdevumiem, tomēr piedāvātie skaitļi ir absolūti, bet atsaukšanās uz atsevišķu personu izteikumiem, lai arī tas būtu pat rakstnieks Augusts Deglavs (425. lpp.), nav tas visdrošākais un pārliecinošākais arguments. Nepieciešams kāds cits algoritms, kas sniegtu precīzāku attiecīgās avīzes izplatības ainu, un te acimredzot būtu jāoperē ar kādiem salīdzinošiem skaitļiem, kuri balstīti uz plašāku pieredzi, ne tikai Latvijas telpā. Tiem vajadzētu būt datiem par relatīvo abonentu skaitu uz 1000 iedzīvotājiem, un tikai pēc tam varētu runāt par izdevuma reālo popularitāti.

Kopumā jāsecina, ka Vitas Zelčes monogrāfija “Latviešu avižniecība”, kuras pamatā ir viņas doktora disertācija, ir vērtīgs pienesums Latvijas vēstures un tai skaitā arī “marginālās” vēstures, kāda, viņasprāt, ir mediju vēsture, attīstībā. Ir paveikts liels darbs, un ir lieliski parādīts, ka vēsturnieki var un prot rakstīt arī interesantus darbus, kurus lasīt ir patīkami un pat aizraujoši.

Gvido Straube

Felder Björn M. Lettland im Zweiten Weltkrieg. Zwischen sowjetischen und deutschen Besatzern 1940–1946. – Paderborn: Verlag Ferdinand Schöningh, 2009. – 400 S., Abbild. (*Felders B.* Latvija Otrajā pasaules karā. Starp padomju un vācu okupācijām 1940–1946)

2009. gada aprīlī klajā nākusi vācu vēsturnieka Bjerna Feldera grāmata “Latvija Otrajā pasaules karā. Starp padomju un vācu okupācijām 1940–1946”. Tās pamatā ir B. Feldera 2006. gadā Tībingenes universitātē aizstāvētā disertācija. Grāmatā autors centies sniegt vispārēju Otrā pasaules kara izraisīto problēmu apskatu,

